

«6D010500 – Дефектология» мамандығы бойынша PhD философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған Мажинов Бағдат Молдахметовичтің «Жоғары оқу орындарында мүгедек студенттерге білім берудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары» атты тақырыбындағы докторлық диссертациясына
АННОТАЦИЯ

Зерттеудің өзектілігі. Мүгедек тұлғалардың білім алуы қазіргі білім беру жүйесінде ерекше орынға ие болып, Қазақстан Республикасының білім беру аймағындағы реформаларда ізгілікке бағыттталып отыр. Барлық әлемде жалпы қабылданған тенденция ретінде даму мүмкіндігі шектеулі және мүгедек тұлғалардың дамуында ерекшелігі жоқ тұлғалармен бірлесе оқуымен тәрбиеленуі инклюзивті білім беру болып табылады. Ол өз алдына олардың сапалы білім алуын қамтамасыз ете отырып, әлеммен байланысында кедергілерді жоюға және тұтас қоғамға кіріктірілуіне мүмкіндік береді. Алайда, қазіргі статистикалық деректер бойынша республикамыздағы 400 мыңнан астам даму мүмкіндігі шектеулі еңбекке қабілетті жастағы азаматтардың тек 20%-ы ғана жұмысқа орналасып, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді жасап отыр. Олардың ішінде жоғары білімі барлары 10%-ды ғана құрайды, ал бұл статистикалық мәлімет осы санаттағы тұлғалардың көпшілігінің жоғары оқу орнын аяқтағаннан кейін жұмысқа тұру қиыншылықтарымен байланысты екеніне дәлел бола алады. Даму мүмкіндіктері шектеулі және мүгедек тұлғалардың еңбек нарығында төмен бәсекелес болып отырғандығы, олардың тиімді деңгейде жоғары білім ала алмауларымен тікелей байланысы анық көрініс табуда. Себебі, жоғары оқу орындарында олар барлық қажетті жағдайлармен қамтамасыз етілмеген.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарын адам қызметінің әр түрлі салаларында қамтамасыз етуді іске асыру мақсатында, «Мүгедектер құқықтары туралы» БҰҰ Халықаралық конвенциясы, Қазақстан Республикасында 2015 жылдың 20 ақпанында ратификацияланып, Заңдар әзірленді. Конвенцияның Ережелік нормаларын іске асыру мақсатында, 2015 жылы Қазақстан Республикасында «ҚР-ның мүгедектердің құқықтарын қорғау мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы қабылданып, 24 заңнамалық актіге, соның ішінде 3 кодекске түзетулер енгізілді.

Аталған Конвенцияның 24-бабында мүгедектердің білім алуына арналған бөлек құқық берілген: «Осы құқықты жүзеге асыру мақсатында қатысушы мемлекеттер кемсітусіз және мүмкіндіктердің теңдігі негізінде барлық деңгейлерде және өмір бойы үздіксіз оқытуда инклюзивті білім беруді қамтамасыз етуі тиіс». Конвенцияда ерекше назар, мүгедектердің табысты жұмыспен қамтылуы және өздеріне тиімді орын табуының маңызды шарты ретінде, олардың жоғары білім алу мүмкіндігін қамтамасыз ету мәселесіне аударылады. Осылайша, «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенцияға сәйкес, қатысушы мемлекеттер мүгедектердің кемсітусіз және басқалармен тең дәрежеде, жалпыға ортақ кәсіби жоғары білім алуларын

және өмір бойы оқуға қол жеткізулерін қамтамасыз етеді. Осы мақсатта қатысушы мемлекеттер мүгедектерге қолайлы жағдайларды қамтамасыз етеді. Бұл 24-баптың 5-бөлімінде жоғары оқу орындарындағы оқу үрдісінде мүгедек тұлғаларға жеке дара қатынас жасау көзделетін құқықтардың мазмұны толық қамтылған. Бұл тәсілдер инклюзивті білім беру жүйесінде даму мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың бейімделуіне, сау құрдастарымен бір топта, жоғары оқу орнында толыққанды және сапалы кәсіптік білім алуына мүмкіндік береді.

Осындай мақсатқа қол жеткізу үшін, елімізде елеулі істер атқарылуда. Атап айтсақ, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында және оны жүзеге асыру бойынша іс-шаралар жоспарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер үшін 2020 жылға қарай тең жағдай мен кедергісіз қолжетімділікті жасаған ЖОО-ның үлесі 100 %-ды құрайды деп көрсетілгені мәлім. Аталған құжатқа сәйкес ЖОО-на жоғары міндеттер жүктелуде.

Осыған орай, даму мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің жоғары кәсіби білім алулары және ол үшін қажетті мүмкіндіктерді анықтау мәселесі алыс-жақын шетел ғалымдарының зерттеулеріне арқау бола бастады. Айта кетсек, шетелдік зерттеулерде даму мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттердің мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін дамытуға жарайтын жағдайлар жасауға зор көңіл аударылады. Онымен бірге, даму мүмкіндігі шектеулі студенттерді қолдау мен сүйемелдеу бағытындағы зерттеулерде, осы санаттағы студенттер үшін барлық үрдістерді, оның ішінде қолдау, сүйемелдеу, оңалту және білім беруді қамтитын университет орталықтары мен сервис қызметтерін құруға ерекше назар аударылған: S. Johnston, J.P. Bakken, G. Mukuria, C. Forlin, S. Peter, D.L. Ferguson және басқалар.

Ресей ғалымдарының еңбектерінде: Л.И. Аксенова, Е.И. Берус, Л.А. Диденко, Н.В. Дулепова, В.Г. Гончарова, В.А. Левин, Е.А. Мартынова, П.Романова, Д.Ф. Романенкова, А.Т. Файзрахманова, Е. Ярской-Смирнова, К.А. Ямбург, В.А. Ясвин және т.б. мүгедектердің жоғары білім алуларымен байланысты кейбір ғылыми және әдістемелік аспектілерді анықтау бойынша кең ауқымда ғылыми жұмыстар жүргізіліп жатқандығы байқалады.

Қазіргі таңда осы санаттағы білім алушылардың кәсіби білім алуларына байланысты отандық тәжірибелерде қалыптасып келеді. Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында инклюзивті білім берудегі жалпы проблемаларды Ш.Ж. Жахина, А.К. Искажимова, А.С. Каржова, Н. Пренова, С. Сексембаева, М. Оспанбаева, Б.Д. Бақтыгереева және т.б. өз еңбектерінде қарастырған. Мүгедек студенттер үшін қолжетімді білім үрдісін қамтамасыз етудегі ресурстық кеңес беру орталықтарының ролін З.А. Мовкебаева зерттеуде. Даму мүмкіндіктері шектеулі студенттерді оқытуға жоғары оқу орнындағы білім алушының даярлығы мәселелерін А.Р. Рымханова, К.С. Тебенова, Г.Н. Мусеева Т.Ш. Сериков, М.А. Баянов және басқалар қарастыруда. Дегенмен де, көпжақты зерттеулер мен ғылыми

әдебиеттердің мазмұндарында даму мүмкіндіктері шектеулі және мүгедек тұлғаларға жоғары оқу орындарында қол жетімді, әрі тиімді білім берудің нақты ұйымдастыру формалары мен педагогикалық шарттары бойынша талдаулар мен анықтамалар жеткіліксіз екендігі байқалады.

Қазақстан Республикасында мүгедек тұлғаларға жоғары білім берудің қазіргі кездегі жай-күйін талдап, ғылыми әдебиеттерді саралай келе, олардың әлеуметтік кіріктіру мәселесін шешудің іс-тәжірибесін жинақтау арқылы, келесі негізгі **қарама-қайшылықтар** анықталды.

- мүгедектердің жоғары білім алу құқықтарын қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік заңнамалық және заманауи талаптар мен осы үрдісті теориялық-әдіснамалық тұрғыдан қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі арасындағы;

- мүгедек жастардың еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болу мақсатында сапалы, әрі жоғары кәсіби білім алуға ұмтылыстары мен мүмкіндіктерінің және қазақстандық ЖОО-ның осы тұлғаларға білім беруді қамтамасыз етуге толықтай дайын болмауының арасындағы қайшы мәселелер.

Аталған қарама-қайшылықтарды шешу жолдарын іздестіру мен зерттеу мәселесінің өзектілігін айқындау арқылы диссертациялық зерттеу жұмысымыздың тақырыбын: **«Жоғары оқу орындарында мүгедек студенттерге білім берудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары»** деп алдық.

Зерттеу нысаны – ЖОО-дағы мүгедек студенттердің білім алу үрдісі.

Зерттеу пәні – ЖОО-дағы мүгедек студенттерге білім беру үрдісін қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары.

Зерттеудің мақсаты: ЖОО-да мүгедек студенттерге сапалы кәсіптік білім беруді қамтамасыз етудің маңызды факторы ретінде оңтайлы ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарды негіздеу және әзірлеу.

Зерттеудің ғылыми болжамы:

Егер, ЖОО-да мүгедек студенттерге қолдау көрсететін арнайы кеңес беру-практикалық орталық ретіндегі біртұтас ұйымдастырушылық-педагогикалық жүйе қалыптасатын болса, *онда* олардың жоғары кәсіби білім алу үрдісінің тиімділігі арта түседі де, білім алудағы әлеуметтік және басқа да кедергілердің азаюына ықпалын тигізеді.

Зерттеу мақсатына қол жеткізу және ғылыми болжамды тексеру үшін келесі **міндеттер қойылды:**

1. ЖОО-да мүгедек студенттерге білім беру үрдісін теориялық-әдіснамалық негіздеу, «инклюзивті білім беру» ұғымының мазмұнын, ұйымдастыру ерекшеліктерін анықтау;

2. Қазақстан Республикасындағы мүгедек студенттерді оқыту теориясы мен тәжірибесінің қазіргі жағдайын талдау;

3. ЖОО-да мүгедек студенттерге білім берудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарының моделін әзірлеп, негіздеу;

4. Мүгедек студенттерге ЖОО-да білім берудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарын тәжірибелік тексеруден өткізу;

5. Құрылымының мәні вариативті және инвариантты элементтерден тұратын ЖОО-да мүгедек студенттерді қолдаудың кеңес беру-практикалық орталығының моделін әзірлеп, теориялық негіздеу.

Зерттеудің жетекші идеясы: мүгедек студенттерді қолдаудың кеңес беру-практикалық орталық ретіндегі біртұтас педагогикалық жүйесі олардың кәсіби жоғары білім алу үрдісінің тиімділігін арттырады.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі:

– адамның тарихи-эволюциялық және онтогенетикалық тұжырымдамасы (Л.С. Выготский, И.С. Гессен);

– біртұтас тұлға теориясы және оның дамуы (Б.Г. Ананьев, К.А. Абульханова, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн);

– «қалыпқа келтіру» концепциясы (Б. Нирье, Р. Штайнер және т.б.);

– интегралдық жекешілдік концепциясы (В.С. Мерлин);

– антропософиялық педагогика (Р. Штейнер);

– гуманитарлық бағыттағы психологиялық-педагогикалық ғылымның бағдары ретіндегі философиядағы антропоорталықтандырылған «жүйедегі адамның» бүтіндей феноменінің концепциясы (Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, Л.П. Буюева, А.И. Буров, СИ. Гессен, В.П. Казначеев, А.Н. Леонтьев, В.И. Слободчиков, К. Ясперс);

– білім беру мәдениетіндегі индивидтің мәндік күштерінің дамуы концепциясы (Б.Т. Лихачев, Е.Л. Прасолова);

– педагогика және психологияның шетелдік және отандық жеке бағдарының концептуалды негізі (Д.А. Белухин, Н.Г. Григорьева, Л.Н. Куликова, Н.А. Рыбакова, Н.Б. Шмелева, И.С. Якиманская және басқалар);

– шетелдегі гуманистік психология (В. Франкл, Э. Фромм, Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу);

– бейіндік педагогиканың методологиялық негіздері (К.А. Ямбург);

– тұтас педагогикалық үрдісті жүзеге асырудың теориясы мен технологиясы (Н.Д. Хмель);

– тұлға теориясы және тұлға бағыттары (Ж.И. Намазбаева, Л.О. Сарсенбаева және т.б.);

– түзету-педагогикалық, пәнаралық байланыс үрдісі арқылы дамуында кемістігі бар тұлғаларды әлеуметтік кіріктіруге бағытталған оқу үрдісін, ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді ұйымдастырудың концептуалдық негіздері (Л.С. Выготский, М.М. Кабанов, Н.Н. Малофеев, Р.А. Сулейменова);

– қоғамда мүгедектердің дамуы мен өздеріне тиімді орын табуының маңызды шарты ретінде икемделген жағдайларды құрудың гуманистік идеялары (В.Гудонис, В.З. Кантор, Н.Н. Малофеев және т.б.).

Зерттеу жұмысының нәтижелеріне қол жеткізу мақсатында, келесі **зерттеу әдістері** қолданылды:

- **теориялық:** анализ, синтез, деректерді жинақтау-түсінік беру; моделдеу, салыстыру, тарихи дерекнама;

- **эмпирикалық:** сауалнама, интервью, социометриялық жауап алу, математикалық-статистикалық өңдеу және т.б.

Зерттеу базасы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Зерттеуге 502 респондент қатысты. Оның ішінде Абай атындағы ҚазҰПУ-да оқитын 122 мүгедек студент.

Зерттеуді ұйымдастыру және оның негізі кезеңдері.

Бірінші кезеңде (2014-2015 жж.) белгіленген тақырып бойынша ғылыми әдебиеттер талданды. Зерттеу жұмысының өзектілігі мен мақсат-міндеттері, ғылыми болжамы анықталды. Осы кезеңде отандық және шетелдік жоғары оқу орындарында мүгедек студенттер үшін арнайы педагогикалық жағдай қалыптастыру тәжірибесін зерттеу жүзеге асырылды. Жұмыс барысында философиялық, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді талдау, зерттеуге жүйелі көзқараспен қарау, талдау және синтез әдісі, модельдеу; халықаралық және қазақстандық құжаттар мен педагогикалық тиімді үлгілерді зерттеу, нормативтік-құқықтық құжаттарды талдау, материалдарды саралау және бақылау жұмыстары жасалды.

Екінші кезең (2015-2016 жж.) жұмыс мазмұнын анықтау және эксперименттік жұмыс бағдарламасын құрастырумен байланысты болды. Абай атындағы ҚазҰПУ базасы негізінде мүгедек студенттердің, сонымен бірге әр түрлі ауытқулары бар студенттердің білім алу барысындағы жағдайларын, қиындықтары мен қажеттіліктерін зерттеу. Бұл кезеңдегі негізгі зерттеу әдістері бақылау, сауалнама жүргізу, жауап алу, анализ және синтез әдісі, нәтижелерді математикалық және статистикалық өңдеу әдістері қолданылды.

Үшінші кезеңде (2016-2017 жж.) жүргізілген анықтаушы эксперимент нәтижелері талданды, қорытындылар жасалды, зерттеу болжамы нақтыланды, мүгедек студенттердің ЖОО-да кедергісіз білім алуларына бағытталған түрлі ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттардың тиімділігін бағалау көрсеткіштері мен критерийлеріне түзетулер жасалды. Мүгедек студенттердің жоғары оқу орнында тиімді білім алуларының маңызды факторы ретінде арнайы ашылған ЖОО-да мүгедек студенттерге кеңес беру-практикалық қолдау орталығының моделіне эксперименттік апробация жүргізілді. Бұл кезеңдегі негізгі зерттеу әдістері анализ және синтез, деректерді жинақтау, түсінік беру, математикалық-статистикалық әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы:

1. ЖОО-да мүгедек студенттерге білім беру үрдісі теориялық-әдіснамалық негізделіп, «инклюзивті білім беру» ұғымының мазмұны, ұйымдастыру ерекшеліктері анықталды.

2. Қазақстан Республикасындағы мүгедек студенттерді оқыту теориясы мен тәжірибесінің қазіргі жағдайы талданып, мүгедек студенттердің өзекті сұраныстары мен ЖОО-дағы оқу үрдісінде қолдау көрсету түрлері анықталды.

3. ЖОО-да мүгедек студенттерге білім берудің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарының моделі әзірленіп, негізделді. Сонымен қатар, оның тиімділігі анықтайтын критерийлер белгіленді.

4. Құрылымының мәні вариативті және инвариантты элементтерден тұратын ЖОО-да мүгедек студенттерді қолдаудың кеңес беру-практикалық орталығының моделі әзірленіп, теориялық негізделді.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы:

1. Диссертацияның зерттеу нәтижелері даму мүмкіндігі шектеулі адамдар мен мүгедектерге жоғары кәсіби білім беруді дамытуға ықпал етеді.

2. Зерттеу жұмысының материалдары ЖОО-да білім алушы мүгедек студенттерге ұйымдастырушылық-педагогикалық қолдау көрсетудің өзекті бағыттарын анықтауға және инклюзивті білім беру жағдайында микро- және макро- ортаны бейімдеу ресурстарын айқындауға көмектеседі.

3. ЖОО-да мүгедек студенттерді оқыту үрдісінде анықталған ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарды іске асыру әдістемелік нұсқаулығы әзірленді.

4. ЖОО-да даму мүмкіндігі шектеулі және мүгедек студенттерді қолдаудың кеңес беру-практикалық орталығының моделі мен мүгедек студенттерді қолдау бойынша әзірленген әдістемелік материалдар ҚР-ның басқа да ЖОО-да табысты түрде қолданыс табуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелділігі мен негізділігі: осы зерттеудің теориялық тұжырымдары мен практикалық нәтижелері философияның, психологияның және педагогиканың заманауи зерттеулеріне, ЖОО-да мүгедектерге білім берудің алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибесіне, кешенді зерттеу әдістемесіне, математикалық-статистикалық әдістерімен расталған эксперименттік деректердің сандық және сапалық талдауына сүйенеді.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. Мүгедектерге жоғары кәсіби білім беру мүгедектердің білім алу құқығын іске асыру шарттарының бірі ғана емес, сонымен бірге оларды тиімді әлеуметтендіруді, бейімдеуді және кәсіби еңбекпен өзін-өзі қамтуын іске асырушы маңызды фактор болып табылады.

2. Мүгедек студенттердің жоғары білім алу үрдісінде жалпы және өзіндік сипаттағы мәселелері мен қажеттіліктерін шешуге бағытталған моделі.

3. ЖОО-да оқу барысында мүгедек студенттерді қолдаудың тиімдісі, біртұтас педагогикалық шарттар жүйесі болып табылады.

4. ЖОО-да мүгедек студенттерді қолдаудың кеңес беру-практикалық орталығының әзірленген моделі ЖОО-да қолайлы жағдай жасайтын барлық құрылымдардың қызметін бақылаушы, ұйымдастырушы, іске асырушы және үйлестіруші тиімді форма болып табылады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және енгізу:

Зерттеудің негізгі идеялары мен нәтижелері халықаралық және республикалық ғылыми-практикалық конференцияларда баяндалып, талқыланды. Диссертацияның материалдары 13 еңбекте жарық көрді.

Зерттеу нәтижелері Абай атындағы ҚазҰПУ-дағы мүгедек студенттерді оқыту үрдісіне енгізілді.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы: диссертация кіріспеден, екі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттерден және қосымшалардан тұрады.